

Predrag Teovanović
Novi metodološki modeli u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji

Rezime:

Kvalitativna paradigma se uspostavlja kao alternativa tradicionalnom, pozitivističkom pristupu nauci. Zasnovana na drugačijim epistemološkim i ontološkim pretpostavkama, ona nudi nova metodološka rešenja, ali i drugačiju sliku sveta, uloge nauke i pozicije čoveka u njemu (i kao subjekta i kao objekta saznanja). U radu su razmotreni osnovni principi i implikacije kvalitativnog pristupa unutar društvenih nauka, sa posebnim osvrtom na područje specijalne edukacije i rehabilitacije. Ukratko su predstavljene osnovni istraživačke tradicije (akciono istraživanje, utemeljena teorija, studija slučaja i narativna analiza). Pokazano je kako se konflikti zahtevi za kontekstualizacijom i redukcijom odražavaju na pitanja interne i eksterne valjanosti istraživanja, kao i način na koji se suprostavljeni pristupi nose sa problemima generalizabilnosti nalaza svojih istraživanja. Aksiološke postavke kvalitativne paradigme prodiskutovane su na više nivoa: od zahteva za refleksivnošću istraživača, preko pomeranja njegove uloge ka većoj angažovanosti i društvenom aktivizmu, do promene ciljeva same nauke, koja nastoji da proširi ljudsku agenciju, a ne da postigne predikciju i kontrolu. Predloženi su i posebni kriterijumi za procenu kvaliteta kvalitativnih istraživanja. Naposljetku, razmotreni su ključni doprinosi novog pristupa i mogućnosti njegove integracije u glavne tokove društvene nauke.

Ključne reči: kvalitativna paradigma, pozitivizam, metodologija, epistemologija, vrednosti

Većina društvenih nauka započinje svoj razvoj odvajanjem od filozofije. Otklon je načinjen isticanjem zahteva da se naučna saznanja moraju zasnivati na objektivnim, iskustvenim i eksperimentalno proverljivim podacima, odnosno da teorije moraju biti indukovane iz činjenica dobijenih primenom naučnog metoda. U nastojanju da se prikažu kao naučno legitime, društvene su preuzele metodološke, epistemološke i ontološke pretpostavke prirodnih nauka, koje su u savremenom kontekstu dominantno koncentrisane pod kapom pozitivizma. "Emancipacija od filozofije, učinjena je na talasu pozitivizma" (Pešić, 1990: 276). Proliferacija društveno-naučnih disciplina počinje sredinom XIX veka i traje do danas. Specijalna edukacija i rehabilitacija, deleći deo svog predmetnog područja, ali i značajno se naslanjajući na metodologiju srodnih disciplina (posebno psihologije, sociologije i pedagogije), deli sa njima i pretpostavke koje se odnose na prirodu stvarnosti i mogućnosti i načine njenog saznavanja.

Kvalitativna paradigma¹, koja je po svojoj prirodi interdisciplinarna, ulazi preko humanističkih u oblast društvenih nauka početkom sedamdesetih godina XX veka, i to putem kritike tradicionalnog, pozitivističkog pristupa. Svoje izvoriste, ova paradigma nalazi u hermeneutici, fenomenologiji, ali i kritičkoj teoriji društva i postmodernoj filozofiji. Kroz preispitivanje, čak i odbacivanje moderne i njenog prosvetiteljskog projekta, autori poput Liotara, Fukoa i Deride zahtevaju radikalnu promenu načina mišljenja (Creswell, 1998): suspendovanje velikih priča koje pretenduju na univerzalnu istinu (*metanarativi*) i usmeravanje ka onome što je osobeno, pojedinačno, idiosinkratično; razmatranje uloge koju odnosi vladavine i moći u društvu imaju u konstruisanju iskaza znanja, objekata stvarnosti ali i samog subjekta (Fuko, 1998; Ber, 2001); prelazak sa proučavanja sveta stvari, spoljašnjih objekata i pojava, na proučavanje jezika kojim se ti predmeti opisuju, misle i uspostavljaju (jezički obrt), pri čemu se naročito ističe formativna uloga koju jezik ima u oblikovanju subjektivnosti (Pavlović, Džinović i

¹ Termin paradigma potiče starogrčkog παράδειγμα (*paradeigma*), što prevodimo kao obrazac, uzor, primer, predrasuda. Nas zanima ono značenje na koje referira Kun (1974) određujući paradigmu kao zaokružen skup uverenja, stavova, vrednosti, procedura, tehnika (...) koje čine opšte prihvaćenu perspektivu naučne discipline u određenom vremenu. Paradigma je, ukratko, okvir koji određuje i usmerava celokupan naučni rad.

Milošević, 2006). Sa druge strane, hermeneutika ukazuje na važnost koju razumevanje, tumačenje, intepretiranje imaju ne samo u funkciji metode humanističkih nauka, već i kao uslov mogućnosti opstanka – kroz sprečavanje prekida komunikacije (Habermas, 1975). U okviru fenomenološke tradicije, za kvalitativnu paradigmu je naročito značajna postavka o intencionalnosti kao suštinskoj odlici svesti, ali i naglašavanje značaja perspektive pojedinačnog subjekta. Konačno, Frankfurtska škola kroz svoju usmerenost na kritikovanje i transformisanje organizacije društva, institucija i socijalnih praksi ima značajne implikacije po aksiološku i metodološku orijentaciju kvalitativne paradigme (Creswell, 1998; Kvale, 2003). Nova paradigma je blisko povezana i sa narativnim i diskurzivnim pristupima, etnologijom, iracionalizmom, psihoanalizom, egzistencijalizmom, semiotikom, poststrukturalizmom, socijalnim konstrukcionizmom, socijalnim interakcionizmom, studijama nauke i tehnologije...

Pluralističnost je osnovna odlika ovog pokreta, od koje proizilaze teškoće njegovog jednoznačnog odedivanja i jasnog omeđivanja. Kvalitativnu paradigmu treba pre shvatiti kao kišobran pojam koji natkriva različite tradicije, teorijske postavke, metode i načine rada (Marecek, 2003). Zajednički imenitelj ovih raznolikih pristupa, pravaca i sistema jeste dovođenje u pitanje osnovnih postavki tradicionalnog okvira. Naime, kvalitativno stanovište se uspostavlja kao alternativa vladajućoj, pozitivističkoj paradigmi unutar društvenih nauka. Oporavljajući njene temeljne postulate – empirizam, realizam, objektivizam, kvantifikaciju – ono nudi jednu novu sliku sveta, nauke i uloge čoveka (i kao onoga koji sazna je i kao onoga koga sazna ju).

Postavke i neka od ograničenja tradicionalnog pristupa

Pozitivistički pogled na prirodu stvarnosti označava se terminom filozofski realizam i podrazumeva postojanje spoljašnjeg, uređenog materijalnog sveta. Primenjujući racionalističke naučne metode, stvarnost možemo zahvatiti, izmeriti, opisati i objasniti. Zahtev za empirijskom evidencijom podrazumeva da naučna mogu biti samo ona pitanja koja su podložna iskustvenoj proverbi. Štaviše, znanje do koga smo primenom standardizovanih metoda u potpunosti je objektivno, nezavisno od onoga ko sazna je, odnosno od opažača, subjekta saznanja. Istraživanjem utvrđene činjenice je potrebno smisleno organizovati u vidu modela i teorija. Idealno, naučni opisi i objašnjenja su dati u matematičkoj formi i zahvaljujući njima dobijamo uvid u samu suštinu stvarnosti. Upotreba statističkih tehnika opisa i analize podataka upravo služi za te svrhe.

Međutim, primena statistike često je praćena nizom pretpostavki, ograničenja, ali i neprimerenih praksi. Pođimo od poslednjeg. Premda je logika inferencijalne statistike smislena i transparentna, često se u istraživanjima zanemaruje činjenica da podaci nisu prikupljeni na uzorcima ispitanika koji verno odražavaju strukturu populacije na koju se nalazi uglavnom nastoje uopštiti. Slučajno uzorkovanje, pri čemu se misli da svaki član populacije ima *podjedanku* šansu da bude deo uzorka, obezbeđuje reprezentativnost. Drugim rečima, na taj način dobijeni uzorak (podskup) predstavlja "populaciju (skup) u malom". Ukoliko je dati podskup dovoljno veliki, možemo primeniti planirane statističke tehnike analize prikupljenih podataka. One nam služe ne samo da opišemo na uzorku ispitivane pojave (putem deskriptivnih mera kao što su prosek, standardna devijacija ili koeficijent korelacije), već i da donesemo zaključke o istim tim pojavama u populaciji, čime zalazimo u područje inferencijalne, odnosno statistike zaključivanja. Takvo uopštavanje počiva na induktivnom zaključivanju: na osnovu uzoračkih mera (statistikā), nastojimo da doznamo analogne populacijske mere (parametre). Uopštavanje ne može biti apsolutno sigurno, ali nam statistika omogućava da precizno ustanovimo koji stepen poverenja u datu generalizaciju možemo imati (Todorović, 2008; Fajgelj, 2007; Coolican, 2004). Međutim, reprezentativnost uzorka, kao preduslov uopštavanja, često nije zadovoljen. Podaci se uglavnom prikupljanju na prigodnim uzorcima, ispituju se one osobe do kojih je najlakše doći, čime se umanjuje (ili u potpunosti gubi) mogućnost da neke druge osobe dobiju priliku da učestvuju u istraživanju. Problem i ne bi bio toliko veliki da se ovim temeljno ne narušava načelo reprezentativnosti na kojem i počiva celokupna logika statističkog zaključivanja. Uopštavanjem rezultata istraživanja i na one slojeve populacije čiji članovi, reprezentanti, nisu ni bili deo uzorka vrši se neprimerena i neutemeljena generalizacija. Na taj način doneti zaključci zapravo su spekulacije. Posebno je informativan podatak da su uzorci ponekad selekcionisani, mada uglavnom ne sa namerom, na osnovu klasnih, etničkih, i rasnih kriterijuma (videti Danziger,

1990). Još dramatičniji slučaj predstavljaju ona istraživanja u kojima se ne ide dalje od nivoa deskriptivne statistike, a donose se opšti zaključci. Naučna vrednost ovakvih znanja sa pravom se dovodi u pitanje.

Ipak, sa pozicije tradicionalnog pristupa, mogla bi se uputiti primedba da neprimerenost pomenutih istraživačkih praksi ne poništava vrednost samih postupaka. Preispitivanje statističkih metoda, međutim, ide i dalje. Tako se može postaviti pitanje na čemu se temelji pretpostavka klasične teorije o nekoreliranosti grešaka merenja, koja se nalazi u osnovi većine standardnih tehnika obrade podataka? Teorija stavskog odgovora (*Item response theory*; Fajgelj, 2007), premda deo tradicionalne paradigme, polazi od sasvim drugačijih pretpostavki i nastoji da ispravi nedostatke ranijih modela. Ipak, kvantitativnom pristupu mogu se uputiti još fundamentalnije zamerke, a koje tiču dominacije kvalitativne forme reprezentacije fenomena – ne treba zaboraviti da je ona samo jedna od mogućih i da je praćena specifičnim predubeđenjima i pretpostavkama o prirodi varijable, njenoj jednodimenzionalnosti, monotonosti, prikladnosti za prikazivanje na racio ili intervalnoj skali, pimerenosti izvršene operacionalizacije, njenim jednosmernim, neposrednim i linearnim oblicima odnosa sa drugim varijablama (McGrath & Johnson, 2003; Eisner, 2003).

Kvalitativna paradigma i izmenjena uloga čoveka

Ipak, kvalitativna paradigma se ne određuje samim odustajanjem od numeričkog izražavanja podataka (na šta bi njen naziv mogao ukazivati). Ključni element kvalitativnih istraživanja nije odricanje od brojeva po sebi, već jedan specifičan pogled na svet koji obuhvata niz blisko povezanih pretpostavki. Pravi je trenutak da ih razmotrimo. Krenimo od ontološkog pitanja na koje kvalitativna paradigma pruža odgovor koji je posve drugačiji od pozicije filozofskog realizma, tvrdeći da je priroda stvarnosti subjektivna i višestruka. Realnost konstruišu pojedinci koji su uključeni u situaciju. Zadatak istraživača u situaciji istraživanja jeste da, koristeći citate i teme učesnikā, pruži opis ove multiperspektivnosti. Fenomenološki svet pojedinca, njegovi odnosi prema vlastitom iskustvu, ali i relacije sa drugim osobama, društvenim institucijama i fizičkim predmetima posve su jedinstveni, idiosinkratični. Tradicionalni pristup nastoji da redukuje pojedinca i njegovo iskustvo, podređujući ga analitičkom okviru i uslovima ispitivanja, i dodeljujući mu pasivnog ulogu. U situaciji prikupljanja podataka, suženi su repertoar odgovora osobe i njene mogućnosti da svoje iskustvo predstavi u integralnom obliku. Alternativno stanovište pristupa čoveku kao refleksivnom i intencionalnom akteru (Marecek, 2003). Interesuje se za celokupnost njegovog doživljaja, pokušava da razume njegov specifičan jezik i značenja koja gradi u preseku lične istorije i intersubjektivnih iskustava (Habermas, 1975). Izmenjenost čovekove uloge u istraživanju praćen je i terminološkom promenom – on je učesnik, a ne ispitanik. U oblasti specijalne edukacije osetljivost za pojedinca najmanifestnije dolazi do izražaja kroz ideju individualizovanog pristupa deci sa posebnim potrebama, posebno u smislu organizovanja i sprovođenja nastavnog procesa (videti Kaljača, 2007; Eškirović i Vučinić, 2007; Kovačević, 2002).

I uloga istraživača je promenjena. Epistemološki odnos prema objektu saznanja ne podrazumeva, kao u pozitivističkom modelu, distanciranje i seprariranost, niti izmeštanje iz vlastitog istorijskog, društvenog i kulturnog konteksta. Naprotiv, istraživač ima slobodan pristup stvarnosti, “tlo rezonancije svih prednaučno sakupljenih iskustava treperi zajedno sa njim” (Habermas, 1975: 185). On nastoji da sarađuje i provodi vreme u polju sa učesnicima u istraživanju - odbijajući da se svede na opažača, on zauzima ulogu *insajdera* (Creswell, 1998). Mnogi kvalitativni istraživači učestvuju i u procesu refleksije o tome kako njihov društveni položaj, ubeđenja, predrasude i lična istorija utiču na tok i ishod istraživačkog procesa. U svakoj odluci vezanoj bilo za izbor teme istraživanja bilo za način intepretacije dobijenih podataka prelamaju se lične i profesionalne pristrasnoti i vrednosne orijentacije istraživača. Tokom refleksivne analize, koja je integralni deo istraživanja, istraživači mogu tražiti povratnu informaciju i mišljenja učesnika i sučeljavati svoje sa njihovim interpretacijama. Pristalice kvalitativnog pristupa ovakvo prepoznavanje istraživačeve subjektivnosti nazivaju “snažnom objektivnošću” (Marecek, 2003) i smatraju je delom opšte demokratske orijentacije celog pokreta (Lincoln, 1995). Ipak, treba biti oprezan prilikom iznošenja ovakvih sudova, jer kvalitativna istraživanja ne garantuju sama po sebi egalitarnost, slobodu i progresivne ishode. Na mogućnost zloupotrebe znanja, koja se pod velom demokracije, ravnopravnost i dijaloga dobijaju

kvalitativnim istraživanjima upozorava Kvale (2006). Odnos istraživača i učesnika ne može biti ravnopravan ukoliko postoji cilj dijaloga, ukoliko je on jednosmeran (u formi pitanja i odgovora) i ukoliko istraživač ima monopol nad uslovima i sadržajem ispitivanja. Toplina i nedirektivnost tokom intervjua mogu imati instrumentalnu funkciju, i poslužiti u nastojanju da se izmami nezasluženo poverenje i prodre u subjektivni svet zarad istraživačeve svrhe. Naučni radovi donose istraživaču poštovanje, prestiž i ekonomsku moć, koju često nemaju oni o kojima piše. Linkolnova navodi primer Braunove koja je novčano pomogla svojoj ispitanici plativši za nju ratu stambenog kredita, i poziva nas da zamislimo akademski svet u kom bi sudovi o unapređenju ili primanjima zavisili od stepena u kojem smo pokazali spremnost da privilegije delimo sa učesnicima istraživanja (Lincoln, 1995).

Istraživač kao inicijator promena. Uloga vrednosti i akciono istraživanje.

Vrednosna neutralnost nauke je neodrživa, smatraju autori naklonjeni kvalitativnom pristupu. Ništa nije neutralno, pa ni sama nauka koja u sebi nosi evaluacije i vrednosti (McGrath i Johnson, 2003). "Svaki istraživač i posmatrač društvene stvarnosti je *kontaminiran* ličnim, političkim i ideološkim simpatijama" (Jugović, 2009: 420). Pored toga, poverenje moderne epohe u neograničeni društveni napredak na temelju racionalnog tumačenja sveta iznevereno je zloupotrebama moderne tehnologije, otuđenjem savremenog čoveka, pojavom totalitarnih režima, opasnostima od društvenih i ekoloških katastrofa. "Vera u eksperte koje naše društvo gaji neće nas spasiti od političkih zabluda", primećuje Gadamer (2005: 115). Primena nauke ne sme biti puko činjenje svega onoga što nam nauka omogućava da činimo. Potrebno je postaviti pitanje mogućnosti umskog opravdanja upotrebe naučnotehničkog znanja. Džon Džui (prema Camic, Rhodes & Yardley, 2003) smatra da sve vidove istraživanja i naučnog znanja treba procenjivati spram pitanja njihove svrhovitosti. Drugim rečima, treba razmotriti čemu ona služe ili za koje ciljeve su dobra. Naslanjajući se na ovakva razmatranja kvalitativni istraživači nastoje da osveste svoje vrednosti; otvoreno priznaju povezanost između onoga šta jesu i šta istražuju; opisuju motive koji su ih doveli do datog istraživačkog projekta; koriste svoj naučni angažman u različite svrhe: za proširivanje agencnosti učesnika u istraživanju i čoveka uopšte, za postizanje benefita za datu zajednicu (na primer, specifičnu bolnicu, školu ili prihvatilište), ali i šire – za podsticanje društvenih promena i izmenu represivnih socijalnih narativa. Često se pažnja usmerava ka marginalizovanim grupama - angažovani naučnik govori u ime onih koji nemaju pristup "koridoru znanja i akademskim disciplinama" (Lincoln, 1995: 282) i čija je perspektiva uglavnom "kontra-hegemonistička". U okviru pomagačkih profesija ova pitanja su posebno interesantna. Ultimativni cilj specijalne edukacije i rehabilitacije jeste socijalna integracija osoba čiji je razvoj narušen (Kovačević, Stančić i Mejovšek, 1998). Odnos između društvenog sistema i pojedinca je dvosmeran, te i adaptacija može polaziti od oba elementa. Pokušaji naučnika i praktičara mogu se kretati od krajnje konkretnih nastojanja da se pomogne pojedincu u njegovoj okolini, pa sve do manje opipljivih, ali svakako vrednih stremljenja da se samo društvo i važeće vrednosti transformišu. Druga, socijalna linija delovanja može imati više strategija: od sporadčnih medijskih kampanja, preko razmatranja i rasvetljavanja uloge koju diskursi imaju u konstruisanju osoba sa posebnim potrebama i nastojanja da se kroz promene u jeziku ostvare promene u konotacijama i vrednostima (videti Glumbić, 2005), do preduzimanja akcionih istraživanja sa ciljem rešavanja praktičnih, životnih problema (Pešić, 1990).

Kurt Levin, polazeći od zamisli o proširenom terenskom eksperimentu, razvija ideju o akcionom istraživanju, koje je našlo svoju primenu u različitim društvenim naukama. Istraživanje se odvija u realnoj društvenoj situaciji, pri čemu je i sam istraživač, zajedno sa učesnicima, angažovan u realizaciji programa akcije, uglavnom usmerene na postizanje društveno korisnih rezultata, kao što je, na primer, "pomaganje marginalizovanim na putu ka većoj slobodi i participaciji u svakodnevnom životu" (Savage, prema Lincoln, 1995: 290). Umesto vrednosne neutralnosti, ovde se neguje načelo aktivne participacije. U tom smislu, govori se o približavanju specijalnog edukatora ulozi socijalnog aktiviste (Arsenović-Pavlović i Jolić, 2007). Brkić (2009) pokazuje da postoji sadržinska i aksiološka bliskost između temeljnih principa akcionog istraživanja i ciljeva specijalne pedagogije. Argiropoulos izveštava o rezultatima akcionog istraživanja koje je imalo za cilj da unapredi dostupnost obrazovnih programa učenicima sa oštećenjima vida i sluha (Argyropoulos & Nikolaraizi, 2009). U istraživanju su aktivno

učestvovali učitelji, školski savetnici, akademsko osoblje i studenti, budući praktičari u oblasti specijalne edukacije. Nalazi ukazuju da je uključivanje mreže učesnika rezultiralo razvijanjem saradničkog odnosa i, što je važnije, odgovarajućih obrazovnih praksi. Takav ishod nam omogućava da steknemo uvid u centralnu ulogu koju akciona istraživanja imaju u višeslojnom razumevanju obrazovnog konteksta.

Alternativni metodološki modeli u kontekstu specijalne edukacije i rehabilitacije

Koje su još istraživačke tradicije deo kvalitativne paradigme i na koji način one mogu zadovoljiti saznanje i praktične potrebe specijalne edukacije i rehabilitacije? Ramo neke od njih.

1. *Utemeljena teorija*, veoma cenjena unutar kvalitativnog pristupa, predstavlja “skup tehnika pomoću kojih se može izgraditi teorijsko objašnjenje nekog društvenog procesa, akcije ili interakcije, a na osnovu prikupljenih mišljenja učesnika o toj pojavi” (Fajgelj, 2007: 285). Teorija se gradi induktivnim putem. U skladu sa zahtevima fenomenološke redukcije, istraživač se oslobađa svojih prethodnih znanja o pojavi (“stavlja ih u zagrade”), tako da može da utemelji svoju teoriju na nalazima prikupljenim tokom intervjua sa učesnicima neke društvene situacije, a ne na ranijim podacima i modelima. Iako potiče iz sociologije, ova metoda nalazi svoju primenu i u disciplinama koje se neposrednije bave obrazovnim i zdravstvenim problemima. Tako Jeđudova (2008) navodi da istraživanja koja koriste umeteljenu teoriju obuhvataju širok spektar tema, od kojih su za nas posebno zanimljive one koje se odnose na pitanja strategija nošenja sa hroničnim teškoćama, nege pacijenata, institucionalnog tretmana dece i mladih i potencijala porodične terapije. Ilustrativan primer predstavlja studija Egenlunda i Hansena (2000) u kojoj su ispitivani sredinski faktori poremećaja ponašanja danskih srednjoškolaca.

2. *Studija slučaja* podrazumeva obuhvatno i intenzivno proučavanje malog broja slučajeva, odnosno entiteta (pojedinaca, porodica, institucija, marginalizovanih grupa, etničkih zajednica...). Može se koristiti za različite istraživačke svrhe – od deskripcije karakterističnih slučajeva (po čemu je bliska kliničkoj metodi u psihologiji), preko eksploracije manje poznatih ili izuzetnih pojava, evaluacije teorija, modela i tretmana, do generisanja hipoteza za dalja istraživanja. Postupak uzorkovanja u studiji slučaja je specifičan. Naime, uzorak bi trebalo da bude reprezentativan za teoriju, a ne u odnosu na populaciju. Fajgelj (2007) ovaj postupak naziva teorijsko uzorkovanje. Unutar specijalne edukacije i rehabilitacije, studije slučaja se koriste, između ostalog, da bi se utvrdile poteškoće koje prate pokušaje realizacije inkluzivnog obrazovanja u različitim društvenim i kulturnim okruženjima (videti Ring & Travers, 2005; Freire & Cesar, 2003), ali i mapirali problemi sa kojima se susreću deca koja imaju poteškoće u čitanju (videti Felton, 2001). Studija slučaja može imati i oblik eksperimenta, pri čemu istraživač aktivno manipuliše jednom ili većim brojem varijabli i prati efekte koje intervencije imaju po proučavani entitet. Takvo istraživanje se naziva eksperimentalnim nactrom sa $n=1$. Naravno, ne treba posebno naglašavati da je upotreba statističkih tehnika unutar studije slučaja ograničena, posebno ako se uzme u obzir da broj varijabli i merenja daleko prevazilazi broj ispitivanih entiteta.

3. *Narativna analiza* se bavi strukturom, sadržajem i funkcijom priča koje pričamo sebi i drugima (Murray, 2003). Narativi kojima objašnjavamo svoju životnu istoriju i trenutnu situaciju imaju značajnu ulogu u uspostavljanju i održavanju identiteta (Polkinghorne, 1998). Ipak, priča se može odnositi i na druge pojave i događaje u životu ljudi. Centralno mesto narativa jeste zaplet, koji mu daje strukturu i kome se posvećuje posebna pažnja tokom analize. Istraživači koji koriste ovu metodu naročito su svesni svoje uloge u procesu oblikovanja narativa svojih ispitanika, te nastoje da ga ohrabre da slobodno ispriča svoju priču, pri čemu se suzdržavaju od davanja bilo kakvih smernica koje mogu ugroziti autentičnost ispitanikovog narativa. Pretpostavka ovog pristupa jeste da se na taj način može doći do onih ljudskih iskustva koja su nepristupačna drugim metodama. Tako Lavson i saradnici smatraju stavove nastavnog osoblja prema prema inkluziji ključnim elementom koji oblikuje interpretaciju i sprovođenje ovog programa. Verujući da standardizovane tehnike nisu adekvatne za prikupljanje podataka o iskustvima i odnosu nastavnika i njihovih saradnika prema inkluzivnom obrazovanju, autori koriste narativni pristup i usmeravaju se na njihove priče o svakodnevnom iskustvu sa učenicima koji imaju posebne

obrazovne potrebe. Studija argumentovano ukazuje na postojanje tenzija između sistemskih i ličnih interpretacija inkluzije i razmatra ih u kontekstu okruženja u kom je istraživanje obavljeno (Lawson, Parker & Sikes, 2006).

Kontekstualnost, valjanost i generalizabilnost.

Mejsonova navodi nekoliko zajedničkih odlike svih kvalitativnih istraživanja. Najpre, ona su utemeljena na filozofskoj poziciji koja je "interpretativna", odnosno zainteresovana za načine na koji se društveni svet tumači, razume, doživljava ili proizvodi. Potom, tehnike prikupljanja podataka uglavnom su fleksibilne i osetljive na socijalne uslove. Naposljetku, tehnike obrade podataka responzivne su na složenost, specifičnost i kontekstualizovanost proučavanog fenomena (Mason, 1996).

Smeštanje konkretnog istraživanja u specifični društveni, kulturni i istorijski kontekst predstavlja jednu od sržnih odlika kvalitativnog pristupa. Polazi se od tvrdnje da je značenje fenomena situaciono uslovljeno, te da je svako nastojanje da se dođe do univerzalno važećih iskaza samo po sebi problematično. Pored toga, ispitujući osobe u laboratorijskim uslovima ili putem zatvorenih upitničkih formi nužno vršimo redukciju istih osoba i vodimo se pretpostavkom da njihovo izdvajanje iz prirodnog konteksta nema uticaja na rezultate naših istraživanja. Kvaliteti nastaju iz konfiguracije elemenata unutar celine. Stoga su kvalitativna istraživanja holistička – mikroanaliza delova uvek se obavlja s obzirom na kontekst celine (Camic et al., 2003). Kritika naturalističkih istraživanja, koja nastoje da uvažavaju zahteve za kontekstualizacijom, odnosi se na nizak stepen kontrole. Naime, usled složenosti odnosa između varijabli u prirodnim uslovima, nije moguće donositi zaključke o kauzalnim vezama među njima. Dok je ekološka valjanost rezultata naturalističkih istraživanja uglavnom na visokom nivou, interna validnost je često problematična. Sa druge strane, laboratorijski uslovi i tehnike kontrole konfundirajućih varijabli u tradicionalnim istraživanjima povećavaju sigurnost prilikom atribuiranja efekata pretpostavljenim uzrocima. Eksperimentalna postavka podrazumeva izolaciju manjeg broja varijabli i njihovo sistematsko menjanje sa ciljem utvrđivanja posledica kontrolisanih promena njihovih vrednosti. Ipak, cena koja se za ovakav postupak plaća ogleda se u slabijoj vezi istraživačkog i izvornog, prirodnog konteksta. Drugim rečima, maksimizovanje interne valjanosti odvija se na uštrb eksterne, i obratno. U ovoj tački prelama se još jedna razlika dva pristupa. Dok prirodno-naučno saznanje za svoj cilj ima objašnjenje, odnosno utvrđivanje uzročno-posledičnih veza (odgovara na pitanje *zašto*), kvalitativna paradigma teži razumevanju pojave (pita se *kako* možemo razumeti, shvatiti, tumačiti dati fenomen). Mogućnost da se ovo razumevanje postigne u velikoj meri zavisi od toga da li istraživač uzeo u obzir sve okolnosti, odnosno da li je uspeo da *uroni* u višeslojnost konteksta u kojem se proučavani fenomen pojavljuje.

Mek Gratt i Džonson (2003) primećuju kako ni jedno istraživanje ne može istovremeno zadovoljiti tri široka kriterijuma, koje označavaju terminima konceptualnost (pri čemu se misli na kontekstualnu valjanost), metodološkičnost (preciznost merenja i kontrola varijabli) i supstantivnost (u smislu generalizabilnosti, mogućnosti uopštavanja rezultata na uslove koji se razlikuju od istraživačkog konteksta). Ovi kriterijumi su konfliktni – nastojanje da se uveća jedan od njih sa sobom povlači redukovanje preostala dva. Zauzevši eksperimentalnu strategiju, istraživač dobija veoma dobru metodološku potkovanost, preciznost i kontrolu, ali je zato prinuđen da donosi konceptualno uske zaključke, jer pred sobom ima osiromašene fenomene. Sa druge strane, naturalistički pristup uvećava realističnost ispitivane pojave, ali istraživači donose zaključke koji se ne razlikuju mnogo od samog konteksta i odustaju od iznošenja sudova o uzročno-posledičnim vezama. Međutim, generalizabilnost je problem koji muči sva istraživanja. I naturalističke i eksperimentalne studije jako slabo stoje po pitanju mogućnosti uopštavanja svojih nalaza. Eksperimentatori nastoje da sa problemom uskosti artificalnog konteksta u kome dolaze do nalaza izađu na kraj donoseći previše uopštene zaključke, za koje pretpostavljaju da će se odnositi na različite uslove, dok su naturalisti skloniji kompenzaciji putem bogatih opisa obrazaca i odnosa, usmeravajući svoju pažnju ka partikularnom slučaju. Već je ukazano da upotreba statističkih tehnika, ukoliko su zadovoljeni preduslovi njihove primene, omogućava određeni stepen uopštavanja, ali i da nosi sa sobom određene pretpostavke koje ostavljaju posledice po konceptualnost ispitivanih fenomena.

Kojim manevrom tradicionalna nauka pokušava da se reši problema generalizabilnosti znanja? Napomenuli smo da tendencija društvenih nauka da dokažu vlastitu vrednost podrazumeva oslanjanje na prirodno-naučni metod, laboratorijka istraživanja, upotrebu brojeva. Danciger (1990) smatra da je razlog tome potreba da se pokaže različitost u odnosu na svakodnevno, laičko znanje. Sa druge strane, postoji zahtev za prediktivnom valjanošću, odnosno snažna potreba da nalazi dobijeni u istraživanju važe i u realnim životnim uslovima, i ona rezultira smanjenjem distance, odnosno povećanjem sličnosti istraživačkog i konteksta primene. U ovim suprotstavljenim nastojanjima nalazi se osnova separacije fundamentalne nauke (koja teži saznanju temeljnih činjenica i pravilnosti) i primenjene nauke (čija je osnovna odlika visoka prediktivnost u stvarnom kontekstu). Uprkos opšte važećoj pretpostavci da su ova dva aspekta nauke u međuzavisnom odnosu, Danciger smatra da oni počivaju na posve drugačijim pravilima i metodama istraživanja.

Kriterijumi kvaliteta kvalitativnih istraživanja.

S obizom na to da dve opozitne paradigme odražavaju predstave različitih svetova, postavlja se pitanje mogu li se kriterijumi za procenu kvaliteta klasičnih, pozitivističkih istraživanja direktno primeniti na evaluaciju kvalitativnih studija? Kvalitativni istraživači, umesto termina kao što su interna valjanost, generalizabilnost i objektivnost, radije koriste pojmove poput kredibiliteta, transferabilnosti, uslovljenosti i potvrdljivosti. Ipak, nesumnjivo je da postoje indikatori vrednosti istraživanja koji su opšti. Tako se, na primer, radovi prispeli za objavljivanje u naučnom časopisu mogu procenjivati spram njihovog doprinosa izgrađivanju korpusa znanja (*referencijalna adekvatnost*; Eisner, 2003), ali i s obzirom na to da li je u radu specifikovano na koji način se nalazi uklapaju unutar relevantne literature, da li su korišćene odgovarajuće procedure, jesu li one precizno specifikovane čime se omogućavaju eventualna buduća replikativna istraživanja, da li su razmotrena ograničenja studije, možemo li reći da su pojmovi i termini precizno definisani, a sve spekulacije jasno identifikovane i konačno, da li je rukopis prihvatljiv za recenzente koji su bliski predmetnoj oblasti i njenim metodama (Eliot i saradnici, prema Lincoln, 1995).

Tradicionalna istraživanja imaju precizne i standardizovane procedure za proveru kvaliteta istraživanja koja se tiču njihove objektivnosti, pouzdanosti i valjanosti. Ipak, kvalitativno orijentisani autori upućuju zamerke ovim kriterijuma, između ostalog i ukazivanjem na njihovu arbitrarnost. Posebno problematičnim smatraju konceptualizovanje objektivnosti putem intersubjektivne saglasnosti istraživača (McGrath & Johnson, 2003), smatrajući ga kontradiktornim u odnosu na samo pozitivističko određenje objektivnosti preko ideje o činjenicama koje postoje nezavisno od onoga ko ih opaža. Do objektivnosti dovodi dogovor između *ovlašćenih saznavalaca* treniranih u posebnim oblastima, a to je iracionalan kriterijum i po stanovištu samoga pozitivizma. Danciger (1990) ukazuje na politički aspekt ove odluke i na težnju ograničavanja nauke na elitne slojeve društva. Naime, pouzdanost svedoka koji učestvuju u uspostavljanju dogovora o osnovnim naučnim činjenicama zavisi najpre od njihovog društvenog statusa.

Kvalitativni i kvantitativni istraživači fenomenima pristupaju sa različitih pozicija, tako da prikupljena saznanja često nije moguće porediti, "niti tvrditi da se odnose na isto stanje stvari, što ukazuje na njihovu epistemičku i metodološku nesamerljivost" (Pavlović i saradnici, 2006). Drugim rečima, smatra se da je neophodno razviti posebne kriterijume kvaliteta koji bi bili prevashodno responzivni na kvalitativna istraživanja. Linkolnova (1995) veruje da se pitanje kriterijuma tiče dijaloga o njihovom emergiranju. U tom smislu, ona predlaže jedan spisak osobina koje odlikuju kvalitetno kvalitativno istraživanje, ali ga smatra otvorenim i razvojnim, odnosno samo jednim od mogućih. Istraživanja bi, prema ovom gledištu, trebalo da odražavaju posvećenost principima pravičnosti, egalitarnosti, otvorenog i demokratskog deljenja znanja sa učesnicima istraživanja, kao i podsticanju i omogućavanju društvenih akcija. Pored toga, istraživač bi trebalo da bude refleksivan i da uzme u obzir da je svaki iskaz, odnosno sud društveno, kulturalno, istorijski, rasno i rodno pozicioniran. U kojoj meri su u studiji pristune perspektive različitih *glasova*, utoliko je sama studija obuhvatnija. Ajsner (2003) ukazuje na značaj osetljivosti istraživača, odnosno na njegovu sposobnost da iskorači iz vlastitog referentnog okvira i uoči ono što je prikriveno,

ali vredno za shvatanje datog fenomena, da ga izbrusi analizom i prikaže javnosti. Kider (prema McGrath i Johnson, 2003) govori o konstruktnoj valjanosti u smislu poklapanja prikupljenih podataka i koncepata o kojima se zaključuje, što je blisko Ajsnerovom (2003) zahtevu za strukturalnom potvrđljivošću nalaza.

Umesto zaključka

Kvalitativne studije ne predstavljaju komplementarnu (a posebno ne suplementarnu) istraživačku formu u odnosu na kvantitativne metode. Ovakva tvrdnja proizilazi iz različitosti epistemoloških postavki dve paradigme. Ovde smo govorili o alternativnim pristupima nauci, metodologiji i čoveku. Ostaje da prodiskutujemo prednosti i ograničenja kvalitativnog pristupa i mogućnosti njegove integracije u oblast društvenih nauka.

Razmotrimo najpre dokle nas može odvesti radikalizacija epistemoloških pretpostavki alternativne paradigme. Ukoliko je istraživač i sam deo proučavanog fenomena, ako je upleten u činjenice koje istražuje i ako ne može da se distancira od njih, ako ne može da postigne objektivnost zbog svojih vrednosti, predrasuda i očekivanja, onda smo u opasnosti da na taj način upadnemo u solipsizam u kome će svaki istraživač imati svoju stvarnost koju proučava, što otvara problem radikalnog relativizma. Ovakvi stavovi dovode do epistemičkog individualizma (Danziger, 1990) prema kojem je znanje produkt specifične interakcije između pojedinačnog istraživača i prirode. Međutim, saznanji pristup svetu je kolektivan. Drugim rečima, on je posredovan društvenim uslovima u kojim žive i rade ne samo istraživači, nego i učesnici studija. Oni dele značenja i društvene prakse, što im omogućava uzajamno sporazumevanje. Sa druge strane, pokazali smo kako pozitivističke pretpostavke osiromašujuću stvarnost. Vodeći se ovim razmatranjima, Mek Grath i Džonson zaključuju da "i kvalitativna i kvalitativna metodologija stvaraju značenja", odnosno na poseban način iskrivljuju podatke i uslovljavaju interpretacije. Stoga, do obuhvatnijeg shvatanja stvarnosti možemo doći jedino kombinovanjem dve paradigme (McGrath & Johnson, 2003). Sa druge strane, Marečekova (2003) napominje da bi integraciji metoda trebalo pristupiti pažljivo s obzirom na to da se zasnivaju na različitim premisama i da mogu produkovati čak i kontradiktorne skupove podataka.

Na opštem nivou, osnovni doprinosi kvalitativne paradigme treba tražiti u otvaranju dijaloga koji se tiče načina i dometa naučnog saznanja i uloge koju ono ima u društvu. Suprotstavljajući se redukcionizmu vladajućeg pozitivizma, alternativni pristup je ukazao na skučenost pojma naučnog saznanja i proširio istraživačke horizonte. U vrednosnom smislu, odustaje se od ideje neutralnosti i principa predikcije i kontrole, a osnovni cilj postaje proširivanje čovekove agensnosti. Specifičnije, deleći korpus vrednosti i interdisciplinarnu prirodu sa specijalnom edukacijom i rehabilitacijom, kvalitativna paradigma postaje korisno oruđe u postizanju obrazovnih, ali i ciljeva emancipacije i socijalne integracije osoba sa teškoćama u razvoju.

Literatura:

- Argyropoulos, V. & Nikolaraizi, M. (2009). *Developing inclusive practices through collaborative action research*. European Journal of Special Needs Education. European Journal of Special Needs Education, Vol. 24, Issue 2, pp. 139-153
- Arsenović Pavlović, M. i Jolić, Z. (2007). *Akcija, naučno znanje i nova pozicija naučnika*. U: Radovanović, D. (Ur.). Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji. CIDD, Beograd, str. 107-134
- Ber, V. (2001). *Socijalni konstrukcionizam*. Beograd, Zepter book, str. 81-99, 206-234
- Brkić, M. (2009). *Primena akcionih istraživanja u specijalnoj pedagogiji i socijalnom radu*. U: Radovanović, D. (Ur.). Istraživanja u specijalnoj pedagogiji. CIDD, Beograd, str. 385-396
- Camic, P., Rhodes, J. & Yardley, L. (2003). *Naming the Stars: Integrating the Qualitative Research Method into Psychological Research*. In: Camic, P et al. (Eds.). *Qualitative research in Psychology*, pp. 31-48. Washington: APA
- Creswell, J. (1998). *Qualitative Inquiry and Research Design*. London, Sage, pp. 73-91

- Coolican, H. (2004). *Research Methods and Statistics in Psychology*. London: Hodder & Stoughton
- Danziger, K. (1990). *Constructing the subject*. Cambridge, Cambridge University Press., pp. 179-197, 242-249
- Dragičević, Č. (2002). *Statistika za psihologe*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju
- Egelund, N. & Hansen, K. F. (2000). *Behavioural disorders in Danish schools: a qualitative analysis of background factors*. European Journal of Special Needs Education, Vol. 15, No. 3, pp. 285–296
- Eisner, E. (2003). *On art and science of qualitative research in psychology*. In: Camic, P et al. (Eds.). *Qualitative research in Psychology*, pp. 16-29. Washington: APA
- Eškirović, B. i Vučinić, V. (2007). *Položaj dece sa vizuelnim smetnjama u redovnoj školi iz ugla tiflogologa*. U: Radovanović, D. (Ur.). *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*. CIDD, Beograd, str. 757-772
- Fajgelj, S. (2007). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd, Centar za primenjenu psihologiju
- Felton, R. H. (2001). *Students with Three Types of Severe Reading Disabilities: Introduction to the Case Studies*. Journal of Special Education, Vol. 35, Issue 3, pp. 122-125
- Freire, S. & Cesar, M. (2003). *Inclusive ideals/inclusive practices: how far is a dream from reality? Five comparative case studies*. European Journal of Special Needs Education, Vol. 18, Issue 3, pp. 341-354
- Fuko (1998). *Arheologija znanja*. Beograd, Plato, str. 5-85
- Gadamer, H. G. (2005). *Fenomenološki pokret*. Beograd, Plato, str. 1-172
- Glumbić, N. (2005). *Sudbina mentalne retardacije u politički korektnom diskursu*. Istraživanja u defektologiji, CIDD, Beograd, Vol. 6, str. 11-21
- Habermas, J. (1975). *Saznanje i interes*. Beograd, Nolit, str. 181-233
- Jeđud, I. (2008). *Alisa u zemlji čuda - kvalitativna metodologija i metoda utemeljene teorije*. Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vol.43, No.2, str. 83-101
- Jugović, A. (2009). *Teorijsko-metodološki pristupi u socijalnim istraživanjima i specijalno-pedagoške implikacije: između dogme i imaginacije*. U: Radovanović, D. (Ur.). *Istraživanja u specijalnoj pedagogiji*. CIDD, Beograd, str. 417-431
- Kaljača, S. (2007). *Individualni pristup u tretmanu osoba teže ometenih u mentalnom razvoju*. U: Radovanović, D. (Ur.). *Nove tendencije u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*. CIDD, Beograd, str. 213-226
- Kovačević, J. (2002). *Individualizacija nastave u edukaciji dece oštećenog sluha*. Istraživanja u defektologiji, CIDD, Beograd, Vol. 1, str. 247-257
- Kovačević, V., Stančić, V. i Mejovšek, M. (1998). *Osnove teorije defektologije*. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Kvale, S. (2006). *Dominance through Interviews and Dialogues*. Qualitative Inquiry, Vol. 10, pp. 1-21.
- Kun, T. (1974). *Struktura naučnih revolucija*. Beograd, Nolit
- Lawson, H., Parker, M & Sikes, P. (2006). *Seeking stories: reflections on a narrative approach to researching understandings of inclusion*. European Journal of Special Needs Education, Vol. 21, Issue 1, pp. 55-68
- Lincoln, Y. (1995). *Emerging criteria for quality in qualitative and interpretative research*. Qualitative Inquiry, Vol. 1 (3), pp. 275-289
- Marecek, J. (2003). *Dancing through minefields: toward qualitative stance in psychology*. In: Camic, P et al. (Eds.). *Qualitative research in Psychology*, pp. 49-69. Washington: APA
- Mason (1996). *Qualitative researching*. London, Sage. str. 1-175
- McGrath, J. & Johnson, B. (2003). *Methodology makes meaning: how both qualitative and quantitative paradigms shape evidence and its interpretation*. In: Camic, P et al. (Eds.). *Qualitative research in Psychology*, pp. 31-48. Washington: APA
- Murray, M. (2003). *Narrative psychology and narrative analysis*. In: Camic, P et al. (Eds.). *Qualitative research in Psychology*, pp. 95-112. Washington: APA

- Pavlović, J., Džinović, V. i Milošević, N. (2006). *Teorijske pretpostavke diskurzivnih i narativnih pristupa u psihologiji*. Psihologija, Vol. 39 (4), str. 365-381
- Polkinghorne, D. (1998). *Narative Knowing and Human Sciences*. New York: State University of NY Press, pp. 101-123
- Ring, E. & Travers, J. (2005). *Barriers to inclusion: a case study of a pupil with severe learning difficulties in Ireland*. European Journal of Special Needs Education. Vol. 20, Issue 1, pp. 41-56
- Todorović, D. (2008). Metodologija psiholoških istraživanja, Centar za primenjenu psihologiju